

УМОВИ ІСНУВАННЯ ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОЇ ЛЮДИНИ БАСЕЙНУ ДЕСНИ

Стоянка Мізин уходить до групи пізньопалеолітичних пам'яток Східної Європи, які протягом багатьох років досить детально комплексно вивчаються спеціалістами різних галузей – археологами, палеогеографами, палеопедологами, палінологами, палеозоологами та ін. Завдання таких досліджень – відтворити природне оточення давньої людини, показати його взаємодію з нею.

Басейн Десни, де розташована стоянка Мізин, – це один з районів, в якому є численна група пам'ятників середнього та пізнього палеоліту. Це - мустьєрські стоянки Хотилеве 1, Бетове, Неготине, Чулатове III та ін. і пізньопалеолітичні стоянки Хотилеве 2, Єлисеєвичі, Пушкарі, Юдинове, Тимонівка.

Природні умови існування тут людини для більшості з них встановлені за результатами комплексу досліджень, серед яких чи не найголовнішу роль відіграють дані палінологічного аналізу. Результати спорово-пилкового (палінологічного) аналізу отримано для стоянок Хотилеве 2 (Зеліксон, Моносзон, 1972), Пушкарі 1(Погон) та Юдинове (Величко, Грибченко, Куренкова, Новенко, 1999), Тимонівка (Величко, Грехова, Губоніна, 1977). До цього переліку можна віднести і стоянки Середнього Дніпра - Межиричі (матеріали Е.Зеліксон, 1977; О.Новенко та М.Комар, 2001), Добранічівка (Дубняк, Пашкевич, 1978). Разом з даними археологів завдяки таким дослідженням відтворено умови існування мешканців стоянок.

Пилкові спектри з культурних шарів стоянок Хотилеве, Авдієве, Єлисеєвичі, Тимонівка, Юдинове подібні між собою. В них переважає пилко трав, серед яких є типові степові ксерофіти, котрі зараз не зустрічаються в басейні Десни, та рослини, характерні для несформованого ґрунтового-рослинного покриву. Серед пилку дерев найчастіше зустрічається пилко сосни та берези, зрідка – ялини, в незначній кількості дерев, що відносяться до сибірського елемента, – модрини, ялиці, кедрової сосни. Спори також характеризують арктичну або аркто-альпійську рослинність: *Botrichium boreale*, *Selaginella selaginoides*.

У сучасному рослинному покриві аналогів для середовища існування пізньопалеолітичної людини немає. Це був своєрідний рослинний покрив відкритих ландшафтів, в якому поєднувались тундрові та степові угруповання з участю соснового, березового та модринового рідколісся. Така рослинність, сформована за умов континентального та помірно-холодного клімату, отримала назву перигляціального лісостепу (Гричук, 1973). Для неї характерним був добре розвинутий трав'яний покрив з невеликими сосновими (подекуди з домішкою ялини) та березовими (в тому числі і кущовидна береза) ділянками. Серед великої кількості типових ксерофітів, тобто рослин посушливих степів, таких як білолозник сирій (*Eurotia ceratoides*), віниччя сланке (*Kochia prostrata*), ефедра двоколоскова (*Ephedra distachya*), рослин, сучасні ареали яких не охоплюють басейну Десни, були також холодолілюбні рослини (*Botrychium boreale*, *Selaginella selaginoides*), невелика кількість сибірських елементів – модрини (*Larix*), ялиці (*Abies*) і сосни кедрової (*Pinus cembra*) та холодолілюбивого *Alnaster fruticosus*, який у наш час зустрічається в районах вічної мерзлоти. Невеликі лісові ділянки займали долини балок та річок, вододіли вкривала степова рослинність та лучні і кущові формації.

Рослинний покрив був доброю ресурсною базою як для збиральництва, так і для існування пізньоплейстоценових тварин, у складі якої були мамонт, північний

олень, бізон, сайга, дикий кінь. Очевидно, що об'єктом пізньопалеолітичних мисливців перш за все були великі стадні тварини. Середнє Подніпров'я та Полісся - це область поширення пізньопалеолітичних мисливців на мамонтів. У степу полювали переважно на бізонів, тура, диких віслюків (Долуханов, Пашкевич, 1977, с. 137 – 140). Поблизу стоянки Мізин відомо близько 15 місцезнаходжень залишків мамонта, біля стоянки Пушкарі знайдено велике скупчення їхніх залишків.

Мешканці поселень, важливим заняттям яких було полювання на мамонтів, розташовувались тут у різні пори року. Стоянки Мізин, Добранічівку, Межирічі, Гінці дослідники вважають зимовими поселеннями. Вони розташовані на низьких надзаплавних рівнях, при виході балки в долину великої ріки. Стоянки Пушкарі 1, Чулатове 2 та ін. займали високі ділянки рельєфу й існували у весняно-літній період. П.С.Шидловський пов'язує різне розміщення стоянок з пересуванням стада мамонтів у різні пори року. В теплу пору року внаслідок танення криги і заболочування заплав мамонтові стада змушені були пересуватись на підвищені ділянки рельєфу (Шидловський, 2005, с. 76).

Для стоянки Мізин немає палеоніологічних даних. Складно визначити стратиграфічне положення культурного шару в делювіальній товщі балочної тераси. Його утворення, на думку А.О.Величко, згідно із загальною стратиграфічною ситуацією району та співвідношенням поверхні стоянки з надзаплавними терасами Десни, відбувалося не пізніше 20 000 років тому, хоч є декілька різнорідних дат : 27 500±800, 21 600±2 200, 15 100±200. (Величко, Грибченко, Куренкова, Новенко, 1999, с. 37).

Найближче до Мізинської стоянки міститься група пізньопалеолітичних стоянок Пушкарі - Пушкарі 1, Погон, Бугорок, які розташовані на мисі, утвореному долиною Десни та широкою давньою балкою Мосолів Рів.

Культурний шар стоянки Пушкарі 1 має декілька дат: 16 775±605; 19 010±220; 20 600±1300; 20 700±500. Стоянка Погон має дату 18 690±770. Стоянка Бугорок за станом кремневої індустрії наближена до стоянки Тимонівка 1, для якої визначено дати 12 200 ±300; 14 530±120, 14 750±120; 15 300±700.

Група стоянок Пушкарі існувала в умовах сурового періоду максимального похолодання останньої льодовикової епохи, і згодом людина залишила цю місцевість у зв'язку з деградацією багаторічної мерзлоти та активізацією ерозійних, делювіальних та еолових процесів (Величко та ін., 1999, с. 28). Такі процеси, можливо, зруйнували поверхню, на якій розташовувалася стоянка.

Результати палеоніологічного аналізу стоянки Погон та Пушкарі 1 дають можливість реконструювати рослинний покрив періоду існування тут людини (дані О.Новенко). Отже, рослинний покрив мав вигляд перигляціального лісостепу. В долині Десни та в ярах росли соснові, березово-соснові ліси з підліском з кущовидних беріз *Betula nana*, *Betula humilis* та *Alnaster fruticosus* і потужним покривом з папоротей родини Polypodiaceae та *Botrychium lunaria*. Знайдено також спори мікротермного виду, відсутнього в сучасній флорі центру Російської рівнини *Botrychium boreale*. Відкриті простори займали степові ценози та лучна рослинність. Несформований ґрунтовий покрив та піщані ділянки займали *Botrychium lunaria*, *Chenopodium album*, *Centaurea cyanus* (Величко та ін., 1999, с. 28 – 30). Про перигляціальний характер степових формацій свідчить наявність у спорово-пилкових спектрах пилку рослин-індикаторів таких формацій – *Ephedra*, *Artemisia* s/gen.*Seriphidium*.

Стоянка Хотилеве 2 має дату (за кістками мамонта) 23 600 ± 270, 24 960±400 (Величко, Грибченко, Куренкова, Новенко, 1999, с. 26). За палеоніологічними даними (Зеліксон, Моносзон, 1972), під час існування стоянки були невеликі ділянки дерев та кущів, рослинний покрив мав строкатий вигляд. Тут траплялися представники бореальної та арктобореальної рослинності, рослини степів, напівпустель та пустель.

Стоянка Юдинове має декілька дат, отриманих для культурного шару, згідно з якими вона існувала близько 14 тисяч років тому. (Величко та ін., 1999, с. 33).

Культурний шар лежить у горизонті незначного ґрунтоутворення, який сформувався в умовах деякого пом'якшення кліматичних умов. Такі умови вплинули на стан рослинного покриву. В його складі зростає значення лісових формацій з сосни та домішку ялини, в складі трав'янистого покриву відкритих просторів значну роль відігравали злаки та різноманітне різотрав'я.

Отже, як видно зі складу спорово-пилкових спектрів, у незначні періоди потепління у складі рослинного покриву збільшувалася кількість дерев, з'являлися теплолюбні широколисті породи. Саме до періоду потепління, під час якого сформувався ембріональний викопний ґрунт, належить формування культурного шару Добранічівської стоянки. Культурний шар її датується фінальною стадією пізнього палеоліту, в межах 14 – 12 000 років тому. В наш час стоянка знаходиться в зоні лісостепової рослинності, а в період утворення ембріонального ґрунту це був перигляціальний лісостеп з невеликими сосновими та березовими ділянками, серед яких траплялася і низька береза *Betula humilis*, цей невеликий кущ, який тепер зрідка зустрічається на болотах Полісся і в північній частині Правобережного Лісостепу. В трав'яному покриві значну роль відігравали ксерофіти, представники родів сонцезвіт (*Helianthemum*), скабіоза (*Scabiosa*), цикорій (*Cichorium*), молочай (*Euphorbia*). Рослини з роду сонцезвіт ростуть переважно на сухих кам'янистих ділянках, на виходах вапняків та мергелів. Представники роду скабіоза зустрічаються на сухих степових та кам'янистих схилах, зрідка – на сухих луках та полянах. Рід цикорій поширений по всій Україні і зустрічається переважно на відкритих ділянках, степових схилах. Рослини з роду молочай переважно займають відкриті сухі сонячні місця, степові схили, виходи вапняків, засолені піски.

У період потепління у складі лісів з'являлись теплолюбні широколистяні породи дерев – дуб та липа. Трав'янистий покрив складався з рослин різноманітного екологічного та фітоценотичного значення. Тут були рослини посушливих та засолених місцезнаходжень, порушених субстратів та типово степових ценозів. У той же час були умови для розповсюдження рослин мікротермів – гронянки (*Bothrichium boreale*), плаунка плауновидного (*Selaginella selaginoides*). Біолог сирій *Eurotia ceratoides* вказує на існування перигляціальних ценозів. Очевидно, такий складний характер рослинного покриву був зумовлений різноманітністю рельєфу та ґрунтів.

До стоянок Середнього Подніпров'я належать Межиричі.

Стоянка розташована на мисі, утвореному долинами річок Рось та Росава, на відстані 200 м від корінного схилу долини р. Рось.

Культурний шар являє собою серію концентрацій знахідок кісток, кремню та кісткового вугілля. Культурний шар перекрито лесовидними відкладами потужністю від 4.0 до 2.5 м. Даги, отримані методом $C=14$ для залишків кісток, коливаються в межах 12-15 тис. років.

Результати палінологічного аналізу (дані М.Комар) показують, що під час накопичення товщі відбувалися зміни рослинного покриву. Ці зміни дослідниця зображає так: холодний та вологий період – період потепління – холодний та сухий період.

В.А.Красилов, В.А.Зубаков та ін. відносять цей часовий інтервал до кінця мікротермалу (21-14 тис. років) – часу дуже холодного континентального клімату та початку анатермалу (14-9 тис. років) – часу зростання температур, коли кліматичні умови були нестійкими, теплі фази чергувались із холодними.

Ці ознаки дають підставу віднести час формування культурного шару до рауніського міжстадіалу (Комар, 2003, 2003 а).

Склад пилку з нижньої частини дослідженої товщі відповідає гляціальної флорі, що поширювалась тут в умовах холодного та вологого кліматів. Про це свідчить участь у палінологічних спектрах пилку беріз секцій *Nanae et Fruticosae*, наявність пилку *Alnaster fruticosus* та спор *Botrychium boreale* і *Selaginella selaginoides*. У той же час дослідниця вважає, що теплозабезпеченість у цей період була більшою, ніж

в максимальну фазу зледеніння. До такого висновку М.Комар приходять на підставі знахідок пилку беріз секції Alba та наявності пилку дуба (*Quercus*) та в'яза (*Ulmus*).

Склад пилку, виявлений у відкладах, що безпосередньо знаходяться під культурним шаром, у культурному шарі та в невеликому (10 см) прошарку, який перекриває культурний шар, відповідає лісостеповій рослинності. Тут є досить велика кількість пилку дерев, переважно сосни (*Pinus*) та кущів ліщини (*Corylus avellana*), жимолості пухнастої (*Lonicera xylosteum*), крушини (*Rhamnus* sp.), обліпихи крушиновидної (*Hippophae rhamnoides*). Крім сосни, знайдено пилок ялини (*Picea*), берези (*Betula* sect. Alba), дуба (*Quercus*), в'яза (*Ulmus*), граба (*Carpinus*). Пилок трав свідчить про поширення як степових, так і лучних ценозів.

Верхня частина відкладів сформувалась, виходячи із складу спорово-пилкових спектрів, в умовах сухого клімату. Про це свідчить перевага пилку трав, серед яких знайдені в основному представники степових ценозів *Artemisia* s/g *Seriphidium*, *Kochia prostrata*, *Eurotia ceratoides*, *Ephedra distachya* та тих, що займають території з порушеним або несформованим ґрунтовим покривом.

Джерела та література:

1. А.А. Величко, Ю.Н.Грибченко, Е.І.Куренкова, Е.Ю.Новенко. Геохронология палеолита Восточно-Европейской равнины // Ландшафтно-климатические изменения, животный мир и человек в позднем плейстоцене и голоцене. М.: Институт географии РАН, 1999. – С. 19 – 50.
2. Гричук В.П. Итоги палинологического изучения континентального плейстоцена и историко-флористические критерии его стратиграфического расчленения. – В кн.: Проблемы палинологии. Труды III Междунар. Палинол. Конференции., М., Наука, 1973.
3. Долуханов П.М., Пашкевич Г.А. Палеогеографические рубежи верхнего плейстоцена – голоцена и развитие хозяйственных типов на Юго-Востоке Европы // Палеоэкология древнего человека. М.: Наука, 1977. – С. 137 – 145.
4. Зеликсон Э.М., Моносзон М.Х. Условия обитания человека на стоянке Хотылево 2 по палинологическим данным // Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене. М.: Наука, 1974. – С. 137 – 143.
5. Красилов В.А., Зубаков В.А., Шульдинер В.И., Ремизовский В.И. Экостратиграфия. Теория и методы. – Владивосток, 1985. – 148 с.
6. Комар М.С. Итоги палинологического исследования позднепалеолитической стоянки Межирич. – Геол. журн. – 2003. – № 4. – С. 102-106.
7. Komar M., Korniets N., Nuzhny D., Pean S. Mezhyrich Upper Palaeolithic site: the reconstruction of environmental conditions of the Late Pleistocene and human adaptation the Middle Dniper basin (North of Ukraine) – К., вид. Шлях. Кам'яна доба України. – № 4, 2003 а. – С. 261-276
8. Пашкевич Г.А., Дубняк В.А. Палеогеографическая характеристика разреза Добраничевка // Использование методов естественных наук в археологии, 1978, - Киев. – С. 69 – 85.
9. Шидловський П.С. «Мамонтові міграції» та сезонна адаптація населення Середнього Подніпров'я в добу верхнього палеоліту // Кам'яна доба України. Збірка наукових статей. – Вип. 7. – К.: Шлях, 2005. – С.73 – 77.

Віталій Отрощенко

●

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ДОБИ БРОНЗИ В МІЗИНСЬКОМУ МІКРОРАЙОНІ

Відкриття та дослідження Мізинської верхньопалеолітичної стоянки створило довкола неї своєрідне силове поле, що притягує краєзнавців, археологів, усіх зацікавлених таємницями давнини. Ось так „віїхав необачно” 1965 року до с. Мізин і залишився там на все життя Василь Єлисейович Куриленко – тоді студент стаціонару художньо-графічного факультету Ленінградського інституту ім. О. Герцена. Цей виїзд став поворотним в його житті. Навчання в інституті він